

EYÜPSULTAN TÜRBESİ HAZİRESİNİN ÖNEMİNE DAİR BİR İNCELEME

Erman GÜVEN

1954 Sürmene doğumlu. İ. Ü. Ed. Fak. Klasik Diller ve Edebiyatları bölümü mezunu. Yıldız Ü. "Müzecilik" bölümü master programını bitirdi. İznik Müzesi ve Yıldız Porselen Fabrikası El Dekor Atelyelerinde görev yapmıştır. 1982 yılında İst. Türbeler Müzesi Md.'de göreve başladı. 1994 yılından beri Müze Müdürü olarak görev yapmaktadır. Çeşitli seminer ve sempozyumlara bildiriler ile katıldı. Yayınlanmış kitapları ve makaleleri bulunmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun payitahtı İstanbul, sahip olduğu zengin kültürel mirası korumakta ne yazık ki, geçmiş dönemlerde uygulanan yanlış politikalar neticesinde başarısız olmuştur. Son derece büyük bir hızla büyüyen İstanbul, bunu her zaman kültürel dokunun aleyhine geliştirmiş, bu esnada en büyük zararı da tarihi mezarlıklarımız görmüştür. Yıllar önce Karacaahmet Mezarlığı'nda yaptığımız bir incelemede, mezar taşlarında kullanılan daha kaliteli bir tür beyaz mermerden işlenen, kitabesinin altında, ortasında ve üstündeki kartuşlara birer "maşallah" ibaresi işlenmiş bir mezar taşı dikkatimizi çekmişti. Şimdi bu mezar taşını yerinde bulabilmemiz ne derece mümkün, bilinmez. Ancak, kitabeyi işleyen taşçı ustasının nazara karşı üç "maşallah" ile korumayı amaçladığı bu göz nuru eserlerin ihmal edilmesi ve torunları olan bizlerin, ecdadımızın mezar taşlarına gösterdiği ehemmiyeti ve hassasiyeti göstermememiz üzücü bir durumdur. Zira, rivayet edildiği üzere, Eyüplü bir taşçı ustasının vefat eden evladının acısıyla yonttuğu mezar taşındaki gül bezemesini neredeyse canlı olduğu izlenimi verecek kadar başarıyla işlemesi, onların bu işe verdiği önemin bir göstergesidir. Zamanında çok ünlü olan ve hatta özel izleyicileri bulunan bu taşın akıbeti hakkında bilgimiz bulunmamaktadır. Hemen hiçbir tespit çalışması yapılmadan ortadan kaldırılan mezarlıklarımız için artık yapılacak bir şey olmamakla birlikte, mevcut mezarlıklardaki tespit ve envanter çalışmaları da ancak son yıllarda önem kazanmıştır.

Bu mezarlıklarda yeni gömü alanları oluşturabilmek için, eski mezarların ortadan kaldırılması ise, tüm tepkilere rağmen ne yazık ki halen devam etmektedir. Cami, mescit ve tekelerin hazirelerindeki mezar taşları için yapılan çalışmalar ise mevcudun ancak küçük bir oranını oluşturur. Bununla birlikte, yeni gömü yapılmasının ancak özel izinlere bağlı olduğu söz konusu yerlerdeki mezarların nispeten daha korunaklı durumda bulunmaları, çalışmaların ivedi şekilde gerçekleştirilmesini şimdilik gerektirmemektedir. Bununla birlikte, Osmanlı tarihinde çok önemli işlere imza atmış değerli devlet adamlarının gömülü olduğu bu hazirelerde, zaman zaman ecdadının izlerini süren kişilerin başvuruları ile yaptığımız araştırmalar, bu çalışmaların da ivedilik içinde gerçekleştirilmesini zorunlu kılmaktadır.

Fotoğraf 1; Eyüp Sultan Türbesi haziresinden bir görünüm.

Ancak doğal koşullar nedeniyle her geçen gün biraz daha yıpranan mezar taşlarının bir an önce tespit edilerek envanterlerinin yapılması, kültür ve sanat tarihimiz açısından büyük önem taşıdığı gibi, bu eserlerin geleceğe intikal etmelerine de olanak sağlayacak girişimler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bilinçle, müdürlüğümüze bağlı türbelerin bulunduğu hazirelerdeki mezar taşlarının tespitine yönelik bir proje geliştirilmiş ve Eminönü bölgesindeki Hatice Turhan Valide Sultan Türbesi, Sultan 1. Abdülhamid Türbesi, Sultan II. Mahmud Türbesi, Sinan Paşa Külliyesi ve Bayezid Camii hazirelerinde envanter çalışmaları yapılmıştır.

Mezar yapıları açısından son derece zengin bir birikime sahip olan, ancak gece gündüz her yönden kapıları açık olduğu için korumasız durumda bulunan Eyüp'teki mezar taşları üzerine yapılan çalışmalar ise daha

Fotoğraf 2-a; Ayşe Bahri Kadın Türbesi.

Fotoğraf 2-b; Hazirenin Boyacı Sokağı'ndan görünüşü: Ön planda Ayşe Bahri Kadın ve Hançerli Sultan türbeleri.

2-a 2-b

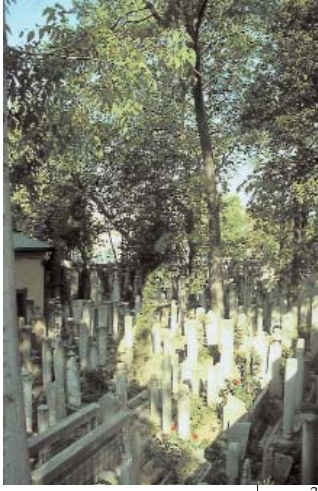

Foto.3; Muhsinzade Mehmed Paşa'nın 1188/1774 tarihli mezarı.

Foto.4; 16. yüzyıla ait bir mezar taşı.

Foto.5; Sultan Mehmed'in dayesi Fatma Hatun'un mezarı.

Foto.6; Ali Kuşçu'nun mezarı.

çok monografiler şeklinde ve çoğu bu sempozyumda sunulan münferit konulara ilişkin makaleler halindedir. Bu eksikliği görmemiz, çalışmalarımızı hala genel bir tespit çalışması yapılmamış olan Eyüp'e kaydırmamıza neden olmuş ve caminin çevresinden, Piyer Loti'ye kadar uzanan çok geniş bir alana yayılan Eyüp Mezarlığı'ndan ziyade, öncelikle müdürlüğümüzün sorumluluk sahasına giren türbelerin çevresindeki hazirelerde bulunan mezarların tespitine yönelik çalışmalar başlatılmıştır. Önceliği de, ilçeye ismini veren Eyüp Sultan'ın gömülü olduğu türbenin arkasında yer alan hazireye verdik.

Eyüp Sultan'ın manevi ehemmiyetinin ve onun yanında gömülü olmanın kabir azabından kurtarıp, şefaate ulaştıracağına olan inancın, ona yakın olma isteğini pekiştirmesi ile hemen her dönemde tercih edilen hazirede, külliyeinin ve türbenin inşa edildiği dönemden 1930'lara değin gömü yapılmış ve bu nedenle son derece büyük bir yoğunluğa ulaşmıştır. Burasının önemi nedeniyle, gömülenlerin de Osmanlı tarihinin önemli isimlerini teşkil etmesi olağan bir durumdur. Nitekim, sadrazam, vezir, paşa rütbelerine haiz bir çok önemli devlet adamı, askerler, şeyhülislam ve kazasker gibi din bilginleri ile cami ve türbede görev yapan insanlar ve ayrıca bunların akrabaları da buraya gömüldüğü gibi Ali Kuşçu (Resim-6,7) gibi bir bilim adamı da burada medfundur. Ancak hazirenin en ilgi çekici siması, Sultan Genç Osman'ın annesi olan Mahfiruze Valide Sultan'dır (Resim-22). Zira, eşlerinin türbesinde ya da kendi yaptırdıkları müstakil türbelerde gömülü olan diğer valide sultanların aksine o, eşi Sultan I. Ahmed'in yanına gömülmesi gerekir-

ken geleneğe karşı çıkarak buraya gömülme-yi istemiştir. Mahfiruze Valide Sultan'dan başka buraya gömülmeyi isteyen diğer bir saray mensubu ise, Sultan III. Ahmed'in kadınlarından olan Ayşe Bahri Kadın (Resim-2) olup Boyacı Sokağı'na açılan avlu kapısı yanındaki açık türbede gömülüdür. Bununla birlikte, çalışmamız burada gömülü olan daha başka saray mensuplarının varlığını da ortaya çıkarabilecektir.

Burasının her dönemde tercih edilen bir gömü alanı olması, zamanla eski mezarların kaldırılarak yerlerine yeni gömülerin yapılmasını gerektirmiştir. Nitekim incelemelerimizde, Fatih Sultan Mehmed ve Sultan II. Bayezid devirlerinden kalan bir çok mezarın üzerine, özellikle 19. yüzyıla ait mezarların yerleştirildiği, eski mezar taşlarının da serbest olarak hazirenin çeşitli kısımlarında, mezarların arasına dik olarak konulmak suretiyle korunmaya çalışıldığı görülmüştür (Resim-15). Ayrıca yeni mezarların kaidelerinde de eski mezarlara ait olduğu anlaşılan malzemelerin kullanılmış olduğu tespit edilmiştir. Diğer hazirelerde de tespit edilen bu uygulamanın, bu hazirede olduğu gibi özellikle 19. yüzyıldan itibaren hız kazandığı görülmektedir. Ayrıca birçok mezara iki veya üç kişinin birden gömülmüş olması da burasının önemi ile ilgili bir uygulamadır. Nitekim, hazirede gömülü oldukları mezar taşları ile tespit edilenlerin sayısı 700 civarında olmakla birlikte, haziredeki mezar sayısı daha azdır. Bu mezar taşlarının yanı sıra, kimi hazire duvarlarındaki pencerelerin üzerine yerleştirilmiş, kimisi de hazirede serbest halde bulunan bazı kitabeler de bulunmaktadır. Haziredeki mezarlarla ilgili oldukları anlaşılan bu kitabelerin

7

8

9

10

okunarak, ilgili oldukları mezarları yanına konulmaları gerekmektedir. Çalışmamızın sonunda bu yönde bilgilere erişeceğimizi ummaktayız.

Mezarların malzeme, biçim ve süsleme özellikleri ise, ait oldukları kişilerin önemlerine ve maddi güçlerine bağlı olarak büyük bir zenginlik göstermektedir. Kullanılan başlıca malzeme, muhtemelen tamamı Marmara Adası menşeli olan mermerdir. Ancak özellikle yakın tarihli mezarlarda görülen bozulmalar, son dönemde düşük kaliteli mermer malzemenin kullanıldığına işaret etmektedir. Yer yer küfeki taşı ile oluşturulmuş, oldukça yıpranmış, kitabesi okunmaz hale gelmiş mezar taşları da mevcuttur. Osmanlı mezarlarının olmazsa olmaz öğesi, baş ve ayak taşlarıdır. Medfunun künyesini ya da ölümü ile ilgili beyitleri içeren kitabe baş taşına işlenmekte, bazen ayetlerin de yazılı olduğunu gördüğümüz ayak taşları ise çoğu zaman çiçek desenleri, vazoda servi ağacı, hacılık alameti olarak kullanılan hurma ağacı, kandil gibi motiflerle bezenmektedir. Bu taşlar, üst kısımları üçgen alınlıklarla taçlanan düz taşlar şeklinde olduğu gibi, yuvarlak, kare, sekizgen planlı olanlara da rastlanır. Baş taşları hemen her zaman, erkek için görevi ve mevkiine ya da bağlı bulunduğu tarikata işaret eden bir serpuş, kadın için ise çiçekli bir taç şeklinde düzenlenmekteydi. Bununla birlikte oldukça sade görünümü, serpuşsuz erkek mezar taşları ile taçsız kadın mezar taşlarına da rastlanmaktadır. Mezar kısmı ise kenarları profilli, ortasında büyükçe bir oyuk bulunan dikdörtgen şekilli bir kapak taşı ya da kimi örneklerde son derece zarif süslemeler içeren lahitlerle değerlendirilmektedir. Eyüp Sultan

Türbesi haziresindeki en güzel mezarlardan olan ve oldukça yıpranmış durumda bulunan kitabesinde adı "Siyavuş" olarak okunan bir hanımsultana ait olduğu anlaşılan, çift meyilli sırtı Kabe örtüleri, kemer ve ayetlerle sembolik sanduka şeklindeki mezar, türbelerde görülen ahşap sandukalara benzemektedir (Resim-8). Süslemeleri ile, zamanında üstlerine kaftan, kemer, Kabe örtüleri örtülen ahşap sandukalara benzetilen bu sanduka, özellikle 16. ve 17. yüzyıllarda çokça kullanılan bir biçime işaret etmektedir.

Süsleme özellikleri ise dönemin beğenisi-ne ve üslup özelliklerine bağlı olarak değişiklikler gösterir. 15. yüzyıl örnekleri kaba bir işçilik gösteren iri rumî istiflerinden oluşan süslemeleri ile ayrılır (Resim-17). 16. yüzyılda gelişim gösteren natüralist üsluba bağlı olarak lale, karanfil, sümbül gibi çiçeklerden oluşan süslemeler, mezar taşlarında görülme-ye başlar (Resim-4,5). Mimari unsurların da sıkça kullanıldığı lahitlerde karşımıza çıkan önemli bir süsleme unsuru da rozetler ve kibaralardır. 18. yüzyılın ortalarına kadar olan dönemde, özellikle Lale Devri'nde klasik üslubun gelişmiş, ancak biraz abartıya kaçan uygulamalarına tanık olmaktadır. Bu tarihten itibaren, özellikle Saliha Sultan'ın muhteşem lahdinde görülen (Resim-11) Batılı etkilerin mezar taşlarının süslemelerinde önemli bir yere sahip olmaya başladığı ve 19. yüzyıl ile birlikte, tümüyle geleneksel süsleme unsurlarının yerini aldığı görülür (Resim-13,14,19). Bugün tespit edilememekle birlikte, yer yer görülen kalıntılar mezarların bezeme ve kitabelerinin, çoğunluğu altın yaldız olan çeşitli boyalarla renklendirildiğini göstermektedir. Ancak bunların hemen tamamı do-

Fotoğraf 7; Ali Kuşçu'nun mezar taşı.

Fotoğraf 8; Siyavuş Hanımsultan'a ait mezar.

Fotoğraf 9; Hacı Abdullah Paşa'nın kallavili mezar taşı.

Fotoğraf 10; Eyüp Sultan Camii'nin ilk imamı ve ilk türbedarı Baba Yusuf'un mezar taşı.

11

12

13

14

Fotoğraf 11; Saliha Sultan'ın muhteşem mezarı.

Fotoğraf 12; Derviş Fatma Dilber Hanım'ın 1310/1892 tarihli mezarı.

Fotoğraf 13; Hassa Ordu-yu Hümayun miralaylarından Hasan Bey'in 1290/1873 tarihli mezar taşı.

Fotoğraf 14; 19. yüzyıldan bir mezar.

ğal nedenlerle günümüze ulaşmamıştır.

Mezar taşlarında süsleme özellikleri açısından tespit ettiğimiz değişiklikleri kullanılan yazı türlerinde de izleyebilmekteyiz. Mezar taşlarında kullanılan yazı türleri içinde ağırlığı sülüs yazı oluşturur (Resim-7,9). 15. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar hemen tüm örneklerde karşımıza çıkan sülüs, bu tarihten sonra önderliğini talik yazıya bırakır (Resim-16,19,20). Talik yazının herkeşsiz olması nedeniyle sülüs yazıya oranla daha kolay yazılıyor olması ve muhtemelen taş ustaları için de pratik olan ve göze güzel görünen bu yazının, estetik olarak da beğeni kazanması bu değişimin en önemli nedenlerinden biridir. Yazının işlendiği kısımlar ise kartuş olarak adlandırabileceğimiz paftalardır. Klasik dönemde düz cetvellerin sınırladığı bu paftalar, Batılı etkilerin gelişmesi ile daha dekoratif görünümler sunmaya başlar.

Genel özelliklerini kısaca belirtmeye çalıştığımız bu mezar taşlarını daha kapsamlı olarak bir bir ele almayı tasarladığımız bu çalışmada, öncelikle hazirenin bir planı çıkarılacak ve bütün mezarlar işlenerek her mezar taşına plan üzerinde, envantere de esas teşkil edecek bir numara verilmek sureti ile her bi-

rinin yeri belirlenecektir. Birden fazla mezar taşı içeren mezarlarda ise, mezarın envanter numarası esas alınmak suretiyle diğer mezar taşları da incelenecektir. Bu arada mezarlarla ilgili olan ve mezarı yollarla irtibatlandıran pencerelerin üzerine yerleştirilmiş durumda bulunan kitabeler de aynı başlık altında incelenecektir. Bu çalışmada karşılaştığımız zorlukların başında, zamanın ve doğal şartların mezarlar üzerinde yarattığı tahribat gelmektedir. Öyle ki, çalışmaya başladığımız günden itibaren devrik, kırık ve serbest durumda bulunan mezar taşlarının düzenlenmesi son derece müşkülâtli olmuştur. Sağlam durumda bulunan kitabelerin tebeşirlenip fotoğraflanarak, kitabe çevirilerinin ofis ortamında yapılması mümkün olmakla birlikte, aşınma ve yosunlanma neticesinde neredeyse okunamaz hale gelen kitabeleri okuma çalışmalarını da, yerinde yapmamızı gerektirmektedir.

Bundan sonra her mezar taşı için biçim, süsleme, yazı ve malzeme özellikleri ile kitabe çevirilerini içeren bir bilgi fişi hazırlanacak ve mezarın genel görünümü ile kitabelerini içeren fotoğraflar çekilecektir. Bu kapsamlı inceleme, mezarların sağlıklı bir dökümünü yapmamızı sağlayacağı gibi, dönem özelliklerinin ve statülerin mezar tasarımındaki etkilerini belirlememizi de sağlayacaktır. Öte yandan, harap durumda olan mezarların tespiti de yapılarak, acil müdahaleye ihtiyacı olan mezar taşlarının çoğu Türbeleri Koruma ve Yaşatma Derneği'nin maddi katkısıyla restore edilmişlerdir. Bizim kendi bünyemizde gerçekleştirdiğimiz bu çalışmanın İstanbul'daki tüm mezarlıklar bazında gerçekleştirilmesi gerekmekte olup bu proje, üniversitelerin bünyesinde oluşturulacak gruplarla, Kültür Bakanlığı veya Büyükşehir Belediye-

Fotoğraf 15; Erken döneme ait, kırık ve serbest durumdaki bazı mezar taşları.

16

17

18

19

si'nin maddi katkılarıyla oluşturulması uygun olacaktır.

Eyüp Sultan Türbesi haziresinde gerçekleştireceğimiz bu çalışmayı, daha sonra sorumluluk sahamızda bulunan tüm mezarları kapsayacak şekilde genişletebilmek en büyük amacımızdır. Ceddimizin yadigarı olan bu değerli eserleri gelecek kuşaklara ulaştırmayı amaçlayan bizlerin en büyük destekçisi, hiç şüphesiz, bu saygın sempozyumu artık geleneksel hale getiren, takdire değer bir duyarlılıkla hizmet eden değerli belediye başkanımız sayın Ahmet Genç ve kültür müdürü İrfan Çalışan'dır. Bu vesile ile kendilerine sonsuz teşekkürlerimi sunmak istiyorum. İnşallah bir sonraki sempozyumda, burada gömülü olan şahsiyetleri tanıtmayı amaçladığımız çalışmamızı tamamlamış olarak karşınıza çıkmayı umuyoruz.

KAYNAKÇA

- AÇIKGÖZOĞLU, Ahmed S., "Eyüpsultan'da Ketebeli Mezar Taşları", I. Eyüpsultan Sempozyumu, Bildiriler, İstanbul 1996, 202-205,
AKAKUŞ, Recep, Eyüp Sultan ve Mukaddes Emanetler, İstanbul 1973.
ASLANAPA, Oktay, Osmanlı Devri Mimarisi, İstanbul 1986.
AYVERDİ, E. Hakkı, Osmanlı Mi'marisinde Fatih Devri, 855-886(1451-1481), III, İstanbul 1989.

BARİŞTA, H. Örcün, "Eyüp'te Bazı Çocuk Mezar Taşları", I. Eyüpsultan Sempozyumu, Bildiriler, İstanbul 1996, 172-180.

BERK, Süleyman, "Eyüp Sultan Sınırları İçerisinde Hattat Mustafa Rakım'a Ait Mezar Taşı Kitabeleri", III. Eyüpsultan Sempozyumu, Bildiriler, İstanbul 1999, 242-249.

CANTAY, Gönül, "Eyüpsultan Külliyesi", IV. Eyüpsultan Sempozyumu, Bildiriler, İstanbul 2000, 164-177.

ÇAL, Halit, "Eyüp'teki Erkek Mezar Taşlarında Başlıklar", III. Eyüpsultan Sempozyumu, Bildiriler, İstanbul 1999, 206-225.

ÇERKEZ, Murat, "Eyüpsultan Mezar Taşlarında Kandil Motifleri", III. Eyüpsultan Sempozyumu, Bildiriler, İstanbul 1999, 335-366.

ÇOKTAN, Ekrem, Karacaahmet 9. Adadaki Mezartaşları, Marmara Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1996.

ÇORUHLU, Tülin, "Eyüpsultan ve Çevresindeki Hazirelerde Bulunan Hançerli Lahitler ve Taş Sandukalar", I. Eyüpsultan Sempozyumu, Bildiriler, İstanbul 1996, 43-59.

ÇORUHLU, Tülin, "Eyüpsultan ve Çevresindeki Hazirelerde Bulunan Mezar Taşlarında Kase İçinde Meyva Tasvirleri", II. Eyüpsultan Sempozyumu, Bildiriler, İstanbul 1998, 102-117.

DEMİRİZ, Yıldız, Eyüp'de Türbeler, Ankara 1989.

DOĞANAY, Aziz, "Eyüp Sultan Camii Civarındaki Bazı Mezarların Natüralist Üslupta Klasik Devir Süslemeleri", II. Eyüpsultan Sempozyumu, Bildiriler, İstanbul 1998, 260-267.

DOĞANAY, Aziz, "Eyüpsultan Haziresi ve Civarındaki Kabir Bezemelerinde Görülen Benek(Çintamani-Körkle Monçuk) Nakışı Üzerine", IV. Eyüpsultan Sempozyumu, Bildiriler, İstanbul 2000, 340-349.

HASKAN, Mehmet N., Eyüpsultan Tarihi, Genişletilmiş 2. Baskı, İstanbul 1996.

KESKİN, Candaş, "Eyüpsultan'da Bulunan Osmanlı Dönemi Armalı ve Nişanlı Mezar Taşları", III. Eyüpsultan Sempozyumu, Bildiriler, İstanbul 1999, 366-379.

SEÇGİN, Nuri, "Eyüpsultan Hazirelerindeki Mimari Düzenlemeli Lahitler", IV. Eyüpsultan Sempozyumu, Bildiriler, İstanbul 2000, 298-309.

SUBAŞI, Hüsrev, "Hat Sanatı Açısından Eyüpsultan Mezartaş Kitabeleri", I. Eyüpsultan Sempozyumu, Bildiriler, İstanbul 1996, 181-197.

Fotoğraf 16; Eyüp Camii birinci İmamı ve Fatih Camii imam hatibi Mehmed İzzet Efendi'nin 1272/1855 tarihli mezar taşı.

Fotoğraf 17; Erken döneme ait bir ayak taşındaki rumî süslemeleri.

Fotoğraf 18; Hazinedar Hadice Usta'nın 1161/1749 tarihli mezar taşı.

Fotoğraf 19; Tarikat-ı Mevleviyye'den Mehmed Niyazi Bey'in 1304/1886 tarihli, Mevlevi sikkeli mezar taşı.

20

21

22

Fotoğraf 20; Sultan II. Abdülhamid'in hal'ine fetva vermeyen Fetva Emini Hacı Nuri Efendi'nin mezar taşı.

Fotoğraf 21; Eyüp Sultan Türbesi ve haziresinin görünümü.

Fotoğraf 22; Sultan Genç Osman'ın annesi Mahfiruze Valide Sultanın mezarı.